

РОЗВИТОК ІДЕЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Череватий С. В.

У статті аналізується сутність ідеї європейської інтеграції, її еволюція протягом століть. Досліджуються теоретичні основи формування та розвитку Європейського Союзу, обґрунтовується необхідність євроінтеграційної стратегії України як ключового пріоритету зовнішньої та внутрішньої політики нашої держави.

Ключові слова: *європейська ідея, інтеграція, Європейський Союз, європейська інтеграція України.*

The article analyses the essence of the idea of European integration, its evolution during the centuries and researches the theoretical foundations of the formation and development of the European Union, proves the need for European integration strategy of Ukraine as a key priority of foreign and internal policy.

Keywords: *the idea of European integration, European Union, European integration of Ukraine.*

Європейський Союз займає особливе місце у системі сучасних міжнародних відносин. Його унікальність полягає в тому, що народи й держави, які входять до його складу, знайшли найефективніші шляхи та механізми гармонійного поєднання національних і міждержавних інтересів у всіх сферах суспільного життя на великому геополітичному просторі. Європейський Союз є втіленням багатовікової ідеї європейської інтеграції, яка стала універсальним засобом вирішення міжнаціональних суперечок, глобальних та регіональних проблем.

Україна, проголосивши стратегію європейської інтеграції пріоритетом свого зовнішнього та внутрішнього розвитку, не може не виявляти зацікавленості до історії, теорії і практики європейської інтеграції, адже вона стала найефективнішим засобом виключення з суспільного життя таких явищ, як війни, міжнаціональні конфлікти, бідність, тоталітаризм.

Європейська інтеграція є предметом досліджень як зарубіжних так і вітчизняних науковців. Вражають досягнення Європейського Союзу у всіх сферах суспільного життя, а універсальний характер європейських цінностей викликають жвавий інтерес до вивчення європейської інтеграції, яка стала своєрідним еталоном та зразком успішного вирішення складних проблем міжнародних відносин.

Водночас, сьогоденний світ є надзвичайно складним, динамічним, багатоманітним. Останнім часом ми стали свідками багатьох знакових подій як у Європі, так і у світі загалом, які суттєво змінюють архітектуру міжнародної безпеки. У таких умовах роль і значення Європейського Союзу у вирішенні глобальних проблем міжнародного розвитку неухильно зростає.

Стаття присвячена аналізу сутності ідеї європейської інтеграції, її еволюції протягом століть, дослідженню теоретичних основ формування та розвитку Європейського Союзу як практичного втілення європейської ідеї, обґрунтуванню стратегії європейської інтеграції України як головного зовнішньополітичного пріоритету.

Європейська цивілізація є результатом складної історичної взаємодії між різними народами, державами, цінностями, культурами та відповідно характеризується через категорії комплексності, еволюції, різноманітності, універсальності [1, с. 6].

Європа стала місцем народження та втілення ідей демократії, прав і свобод людини, але водночас і носієм націоналізму, колоніалізму, комунізму й фашизму. У культурній площині важко привести до одного цивілізаційного знаменника латинський католицький південь, протестантську північ і слов'янський православний схід з їхніми мовними, національними, релігійними чи регіональними відмінностями. Разом з тим, європейська цивілізація завжди претендувала на універсальність своєї культури та своїх цінностей і, насправді, її духовний та політичний набуток поширився по всьому світу.

В основі ідеї європейської інтеграції можна виділити історичні, політичні, культурно-цивілізаційні та соціально-економічні передумови. Спільний історичний розвиток сформував комплексну систему відносин між європейськими народами, якій, з одного боку були притаманні культурний та освітній взаємообмін, розвиток торгівлі, хрестові походи та спільна боротьба проти завойовників, а з іншого – міжусобні та коаліційні війни, феодальна роздробленість, національна та релігійна нетерпимість, інквізиція.

Політичні чинники європейської інтеграції сформувалися на основі ідей античних філософів, які були переосмислені і доповнені мислителями епохи Відродження та Нового часу. Узагальнено їх зміст відображає модель ліберальної демократії, невід'ємними атрибутами якої є індивідуальна свобода, рівноправність, розподіл влади, політичний плюралізм, вільні вибори, свобода слова, верховенство права, ринкова економіка тощо.

Культурно-цивілізаційна єдність Європи ґрунтується на християнстві та ідеях гуманізму. Хоча християнська релігія і розколотась на православ'я, католицизм і протестантство, вона сформувала спільні світогляд та морально-етичні цінності

європейців. Саме християнство поєднує в єдине ціле такі не схожі між собою Північ, Південь, Схід та Захід нашого континенту.

Достатньо тісні торгівельні, економічні, фінансові та науково-технічні відносини, інтенсивний міграційний обмін лежать в основі соціально-економічних чинників європейської інтеграції. Ще багато століть тому назад на Європейському континенті фактично виник спільний соціально-економічний простір. Система Магдебурзького права, мережа європейських університетів, розгалужені торгівельні шляхи та ярмарки, промислова революція, розвиток науково-технічного прогресу постійно зміцнювали соціально-економічний фундамент європейської інтеграції.

О. Ковальова визначає три основні теоретичні підходи до аналізу європейської інтеграції:

- розвиток Європейського Союзу як міжнародної міжурядової організації, існування якої підпорядковане законам і логіці функціонування будь-якої міжнародної організації, чи, інакше кажучи, націлене на гармонізацію міждержавних інтересів з метою забезпечення мирного співіснування її членів;

- розвиток європейської інтеграції у контексті теорій регіоналізму, згідно з якими найважливішою засадою інтеграційного процесу є географічна близькість держав, що сприяє економічним і, зокрема, торговельним відносинам між ними;

- розвиток європейської інтеграції як процесу формування спільної політики, динаміка якого віддзеркалює інтеракції національних груп політичних акторів з імплементації взаємоузгоджених рішень [2, с. 6].

Теоретичне обґрунтування інтеграційних процесів на європейському континенті пов'язано з науковими школами федералізму, функціоналізму, неофункціоналізму. Каменем спотикання представників цих шкіл є різне ставлення до ролі й місця політичної інтеграції в об'єднувальних процесах.

В історичному аспекті однією з перших інтеграційних концепцій, що ставила за мету підведення теоретичного підґрунтя під процеси європейського об'єднання, був саме федералізм. Намагаючись запобігти міждержавним конфліктам у Європі, відомі європейські мислителі й політичні діячі все частіше схилилися до думки про необхідність обмеження державного суверенітету.

Розглядаючи державу та її інтереси як першопричину міждержавних суперечностей, що зумовлюють воєнні конфлікти, прихильники «єдиної Європи» висловлювалися за необхідність утворення наднаціонального об'єднання, яке керувалося б, насамперед, спільними інтересами, а не інтересами окремих держав. Ця мета залишалася незмінною протягом століть, змінювалися

лише завдання, форми та методи досягнення такого об'єднання [3, с. 11].

Найяскравішими представниками федералізму є А. Етціоні, А. Спінеллі, К. Фрідріх, П. Тейлор, Дені де Ружмон.

Основний недолік класичного федералізму полягав у тому, що в основу його концепції закладали хибну тезу про можливість інституційно-конституційного оформлення об'єднання держав у обмежений проміжок часу. Кінцеву мету федералістської теорії – утворення федерації чи конфедерації європейських держав – одночасно проголошували як необхідну умову для початку інтеграційного процесу. Розглядаючи наднаціональні структури як основний стимулюючий фактор у інтеграції країн, подібний до того, який державна влада відіграє щодо інтеграції внутрішніх національних регіонів, прихильники федералізму робили висновок про необхідність утворення такого стимулюючого інтеграцію елемента на міжнародному рівні саме на початковому етапі інтеграції [3, с. 17-18].

Саме тому спроби практичної реалізації основних положень класичного федералізму в Західній Європі в 50–60-ті рр. XX ст. виявили свою неспроможність. Провал проектів європейських оборонного й політичного співтовариств у 1954 р., проектів Фуше в 1960 та 1962 роках продемонстрували передчасність політичної інтеграції та невідповідність більшості суспільств і політичної еліти до сприйняття наднаціональних структур. На початку європейського інтеграційного будівництва безумовна перевага належала функціональному методу.

Засновником функціоналізму вважають англійського дослідника Д. Мітрані. Він та його послідовники наголошували на необхідності розвитку економічної, соціальної, науково-технічної інтеграції, відводячи при цьому політичній інтеграції другорядну роль. Д. Мітрані вважав, що спочатку співпраця і взаємодія мають розвиватися у питаннях соціально-економічного характеру, розв'язання яких є актуальним для всіх держав і тому може виступати як єдиний елемент. Таке функціональне співробітництво, наприклад, у галузях промисловості й сільського господарства, транспорту, охорони здоров'я, енергетики виключало необхідність попередньої розробки тієї чи іншої конституційної моделі, чи будь-якого ідеологічного підґрунтя. Ініціатива в цьому плані мала виходити, в кожному конкретному випадку, від індивідумів, приватних груп чи урядів, які самі б визначили ту чи іншу форми співробітництва. Ще задовго до Ж. Монне, Р. Шумана та К. Аденауера Д. Мітрані пропонував створити мережу міжнародних агенцій, які за рахунок своєї діяльності глибоко проникнуть у економіку Німеччини, попередивши таким чином усі можливі форми агресії з її боку [1, с. 12].

Функціоналізм став теоретичною основою для розвитку неофункціональної концепції інтеграції, яка активно розвивалася в 50-ті рр. ХХ ст. Неофункціоналізм, виходячи з теоретичного доробку функціоналізму, використав також деякі риси федералізму. Його представники Е. Хаас, Ф. Шміттер, Л. Ліндберг віддавали перевагу економічній інтеграції, але при цьому визнавали необхідність політичної інтеграції для координації дій. В аналізі політичної інтеграції неофункціоналізм більше схиляється до регіонального, а не глобального співробітництва.

Якщо на початку інтеграційного будівництва безумовна перевага належала функціональному та неофункціональному методам, то на сучасному етапі розвитку Євросоюз щораз більше набуває федеративних рис, і набуття чинності Лісабонського договору посилює федеративні тенденції у європейському будівництві.

Звичайно, тільки вищезазначеними науковими школами не обмежується теоретичне осмислення інтеграційних процесів. З розвитком європейських інтеграційних процесів, їхнім поширенням на нові сфери суспільного життя, появою складніших інтеграційних завдань, пов'язаних як і з поглибленням інтеграції, так і з розширенням самого інтеграційного об'єднання, активізувалися також і спроби теоретичного осмислення феномену європейської інтеграції, пошуку нових, відмінних від федералістських, функціоналістських і неофункціоналістських підходів до вивчення питання.

В. Копійка та Т. Шинкаренко серед сучасних інтеграційних концепцій виділяють:

- інтеграційні концепції «первинного поглиблення». Представники цього напрямку вважали, що спочатку необхідно здійснити реформування Євросоюзу, а потім починати його розширювати;

- теоретичний напрям «первинного розширення» членство в ЄС постсоціалістичних країн розглядає як подолання «ялтинського» синдрому та повернення цих країн до «джерел цивілізації»;

- міжурядове бачення європейської інтеграції. Прихильники цього напрямку відстоюють необхідність збереження національного державного суверенітету та стверджують, що держави-члени є важливішим фактором для розвитку Європейського співтовариства, ніж його наднаціональні інститути;

- сучасні «синхроністські» інтеграційні теорії здійснили спробу поєднати два протилежних підходи до інтеграції, засновані на принципах державної парадигми та наднаціональності;

- плюралістична (комунікативна) теорія, запропонована американським політологом К. Дойчем. Ступінь інтегрованості об'єднання у цій теорії визначається інтенсивністю комунікацій як

між його складниками, так і між самим об'єднанням і зовнішнім світом [3].

Власне, ідея об'єднання Європи сягає своїм корінням углиб віків. У різний час і за різними мотивами із закликами об'єднати країни континенту виступали такі відомі діячі, як французький королівський прокурор П. дю Буа, чеський король І. Подебрад, німецький філософ Е. Кант, теоретик утопічного соціалізму К.-А. Сен-Сімон, французький письменник В. Гюго, перший президент Чехословаччини Т. Масарик, австрійський граф Р. Куденхове-Калергі, прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчілль, канцлер повосенної Німеччини К. Аденауер, президент Французької республіки Ш. де Голль та інші.

Зміст такого об'єднання коливався в широких межах. Один з них визначався закликами до згуртування християнських держав проти мусульманської загрози, інший мав за мету ліквідувати причини війн між європейськими державами й забезпечити мир і спокій у масштабах усього континенту, ще інший – захистити Європу від комуністичного поневолення.

Але майже до 1945 р. ці ідеї не знаходили шляхів практичної реалізації. Після закінчення Другої світової війни «європейську ідею» знову почали активно обговорювати в засобах масової інформації, національних парламентах, під час міжнародних переговорів. Об'єднання європейських країн стало центральним питанням на порядку денному практичної політики держав, воно чимраз частіше порушувалося не лише в широких колах активістів, а й в урядових кабінетах.

Однак загроза військового нападу з боку колишнього СРСР та його експансіоністська політика, спрямована на встановлення диктаторських комуністичних режимів у тих країнах Європи, що перебували під радянським впливом, атмосфера взаємної недовіри між провідними учасниками антигітлерівської коаліції стали на заваді цим планам, спонукали країни Заходу об'єднатися під дахом НАТО й розвивати інтеграційні процеси у вузьких, на той час, межах Європейського Союзу.

Друга світова війна, внаслідок якої європейська цивілізація опинилася на межі катастрофи, стала каталізатором практичного втілення ідеї європейської інтеграції. Значне погіршення соціально-економічного становища активізувало комуністичні рухи у Італії, Франції, Греції, чим одразу скористався Радянський Союз, надаючи суттєву допомогу комуністичним партіям регіону. Розгортався національно-визвольний рух у колоніальних володіннях. Політична й економічна вага західноєвропейських країн значно зменшилася. Крім цього, Європа розділилась на два супротивні табори та була втягнута в орбіту блокового протистояння СРСР і США.

У такій непростій ситуації Західна Європа змушена була збагнути, що попередити занепад європейської цивілізації та повернути собі роль одного з політичних і економічних центрів сучасного світу вона зможе тільки шляхом об'єднання.

Інтеграційні процеси на континенті розпочиналися в умовах «холодної війни», гострого протиборства між капіталізмом і соціалізмом. Під їхнім впливом створювалися й розвивалися два типи інтеграції: західний і східний. Західна інтеграція здійснювалася під егідою США, за їхньої економічної («план Маршалла») та воєнної підтримки (НАТО). Ініціатором східної інтеграції був Радянський Союз, який відігравав провідну роль у створенні й діяльності Ради економічної взаємодопомоги і Організації Варшавського договору.

В історичному протистоянні Заходу і Сходу західноєвропейська інтеграція довела свою перевагу. Рада економічної взаємодопомоги і Організація Варшавського договору стали здобутком європейської історії, так і не перетворившись на справжні інтеграційні об'єднання. Надмірна заідеологізованість соціально-економічного життя, відсутність демократичних прав і свобод громадян, директивно-планова економіка, командно-адміністративні, силові методи розв'язання протиріч, цілковите нехтування правами учасників об'єднання з боку СРСР не могли скласти органічно цілісної системи. Скоріше, це було не інтеграційне угруповання багатостороннього співробітництва, а надбудова над двосторонніми угодами між СРСР та іншими країнами. Саме тому деякі дослідники називають ті процеси, які відбувалися в колишньому соціалістичному таборі, системою квазіінтеграційних міжнародних відносин [5].

Західноєвропейська ж інтеграція і дотепер успішно розвивається, поглиблюється й розширюється, а Західну Європу справедливо вважають колискою світової інтеграції. Саме тут інтеграційні процеси досягли найбільшої глибини та найвищої інтенсивності в післявоєнний період, а Європейський Союз став взірцем для переважної більшості інших регіональних організацій світу.

Початком європейської інтеграції вважається 9 травня 1950 року, коли міністр закордонних справ Франції Р. Шуман запропонував створити спільний ринок вугільної і сталеливарної продукції Франції, ФРН та деяких інших західноєвропейських країн. Ця пропозиція увійшла в історію під назвою «плану Шумана». Однією з головних цілей плану було примирення Франції та Німеччини і недопущення між ними війни у майбутньому. 18 квітня 1951 року «план Шумана» було реалізовано після підписання Паризького договору про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі.

Історичною віхою на початковому етапі європейської інтеграції став Римський договір (березень 1957 року), в якому було

проголошено рішення про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (Євроатом) і Європейського економічного співтовариства (СЕС).

На початку 90-х рр. розпочинається новий етап європейської інтеграції, пов'язаний з утворенням і функціонуванням Європейського Союзу. Необхідність і можливість створення ЄС була обумовлена всім попереднім розвитком інтеграції, його органічними наслідками і результатами. Головною передумовою для практичної реалізації створення Європейського Союзу стало функціонування єдиного внутрішнього ринку як економічного фундаменту інтеграційного об'єднання вищого рівня.

Унікальність Євросоюзу багато в чому визначається його теперішнім і майбутнім. Через незначний проміжок часу початкова Шістка держав перетворилася на об'єднання 27 держав із загальною чисельністю населення до 500 млн. чол. і обсягом виробництва близько 27% від світового ВВП [4, с. 21].

Послідовно пройшовши всі етапи інтеграції, створивши економічний і валютний союз, країни ЄС уперше в світовій історії перейшли до вищої стадії інтеграції, яку до цього часу розглядали тільки як теоретичну можливість, – політичної інтеграції.

Важливим напрямом діяльності ЄС стала Спільна зовнішня політика та політика безпеки, яка була запроваджена Маастрихтським договором. В рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки проводиться Європейська політика безпеки та оборони.

Паралельно з розширенням Європейського Союзу відбувається поглиблення інтеграційних процесів на Європейському континенті. ЄС прагне зміцнити свої внутрішні зв'язки та забезпечити передумови для ефективної й результативної взаємодії. На вирішення цих завдань був спрямований проект Конституції Європейського Союзу. Але поки що амбітної мети досягти не вдалося. Проект Конституції ЄС не був сприйнятий усією євроспільнотою і не пройшов ратифікації. Натомість, 19 жовтня 2007 року глави держав та урядів країн-членів ЄС підписали Лісабонський договір, який після ратифікації набув чинності 1 грудня 2009 року.

Лісабонський договір завершує 20-річний перехідний період інституційної адаптації ЄС до викликів XXI століття. Ключові елементи Лісабонського договору суттєвим чином змінюють інституційно-політичну архітектуру сучасного Європейського Союзу, частково розв'язують наявні суперечності і відкривають нові перспективи для розвитку європейської інтеграції.

Таким чином, аналіз сучасного стану розвитку європейських інтеграційних процесів неможливий без урахування історії розвитку ідеї об'єднаної Європи й основних теоретичних підходів, що були започатковані та розвивалися протягом сторіч європейської історії.

Вивчення різних аспектів і форм існування європейської ідеї має важливе значення для розуміння сутності, змісту та перспектив розвитку європейської інтеграції у майбутньому.

Європейський Союз, як практичне втілення європейської ідеї, у системі міжнародних міжурядових організацій є однією з найдосконаліших і найефективніших структур. Стандарти життя громадян, продуктивність і конкурентоспроможність виробництва, верховенство права у всіх сферах суспільного життя, практична реалізація прав і свобод людини і громадянина, врахування взаємних інтересів і багато інших досягнень роблять Європейський Союз привабливим для тих, хто не є його членом. Строгість і чіткість критеріїв членства у ЄС роблять його розширення безпечним для країн-членів і кандидатів на вступ.

Стратегічний курс України на інтеграцію в Європейський Союз однозначно є правильним і вигідним для неї. Історичне значення цього курсу полягає в тому, що його реалізація буде сприяти зростанню якісних показників внутрішнього розвитку нашої держави і рівня життя українців.

1. Європейський Союз. За заг. ред. Пошедіна О. І. – Київ: НАОУ, 2008. – 397 с. **2.** Ковальова О. О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 340 с. **3.** Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 448 с. **4.** Пухлій В. Розширення ЄС: наслідки для України // Політика і час. – 2004. – № 2 – С. 21-24. **5.** Шишков Ю. В. Интеграционные процессы на пороге XXI века. Почему не интегрируются страны СНГ. – М.: НП «III тысячелетие», 2001. – 479 с.